

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИДА ЯШИРИН ИҚТИСОДИЁТ ДАРАЖАСИ ЖОРИЙ ҲОЛАТИ ТАҲЛИЛИ

Шохжаҳон Элмуродов

PhD, "Finance" кафедраси мудири, Тошкент Кимё халқаро университети,
Тошкент, Ўзбекистон

Email: sh.elmurodov@kiut.uz

ORCID: 0000-0002-0123-6408

ANALYSIS OF THE CURRENT STATE OF THE HIDDEN ECONOMY IN THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN

Shokhjahon Elmurodov

PhD, Head of the "Finance" department, Tashkent Kimyo International University,
Tashkent, Uzbekistan

Email: sh.elmurodov@kiut.uz

ORCID: 0000-0002-0123-6408

JEL Classification: C1, C41, C49

Аннотация. Яширин иқтисодиёт ҳар бир ривожланган ва ривожланаётган давлатлар иқтисодиётининг ажралмас қисми ҳисобланади. Шу сабабдан яширин иқтисодиётни бутунлай йўқотишнинг умуман иложи йўқ, бу мавзуга оид тадқиқотлар одида турган асосий вазифа эса унинг даражасини яъни кўламини камайтириши ҳисобланади. Ушбу мақолада Ўзбекистон Республикасида яширин иқтисодиёт даражаси жорий ҳолати ўрганилган. Яширин иқтисодиётни ҳисоблаш усули кўрсатилган. Гутманнинг нақд пул ва депозитлар ўртасидаги боғлиқлик асосида яширин иқтисодиёт даражаси аниқланди. Базис йил 1997 йилда бўлиб, бу йил яширин иқтисодий фаолият даражаси нолга тенг эди. Бу моделни ҳисоблаш бошланадиган даврдаги яширин иқтисодиёт ҳажми 0 га тенг деб қаралади ва унинг ўсиш даражаси кузатилади. Тадқиқот сўнгида тегишли хулосалар шакллантирилади.

Abstract. The shadow economy is an integral part of the economy of every developed and developing country. For this reason, it is not possible to completely eliminate the shadow economy, and the

main task of research on this topic is to reduce its level, that is, its scope. This article examines the current state of the underground economy in the Republic of Uzbekistan. The method of calculating the hidden economy is shown. Based on Gutman's relationship between cash and deposits, the level of the hidden economy was determined. The base year was 1997, when the level of hidden economic activity was zero. The size of the hidden economy in the period when the calculation of this model starts is considered equal to 0, and its growth rate is observed. At the end of the research, relevant conclusions are formed.

Калим сўзлар: солиқ, яширин иқтисодиёт, давлат молияси, молиявий механизм

Key words: tax, shadow economy, public finance, financial mechanism

Кириш. Ўзбекистонда яширин иқтисодиётнинг даражаси бирорта халқаро рейтингларда акс этмаган. Бу мамлакатимизда яширин иқтисодиёт йўқлигидан эмас, балки узоқ йиллар давомида мамлакатимизда бунга масъул идораларнинг халқаро рейтингларда қатнашмасликни афзал билганидадир.

Аммо, муаммони инкор қилиш, у ўз-ўзидан бартараф этишни англатмайди.

Умуман, Ўзбекистоннинг халқаро рейтинглардаги кенг иштироки кейинги беш йилда амалга оширилаётган давлат сиёсати маҳсулидир. Ана шу сиёсат доирасида 2018-2019 йилларда илк бора яширин иқтисодиётнинг Ўзбекистон иқтисодиётига таъсирига оид тадқиқотлар ўтказилди. Таҳлиллар яширин иқтисодиёт даражаси ЯИМга нисбатан 40-50 фоиз атрофида эканини кўрсатди.

2019 йилнинг сентябрида ҳозирги Иқтисодий тараққиёт ва камбағалликни қисқартириш вазирлиги томонидан "Ўзбекистонда яширин иқтисодиёт: вазиятга баҳо, сабаблари ва уни қисқартириш йўллари" мавзусида давра суҳбатининг ўтказилиши ва унда муаммонинг очиқ муҳокама қилиниши кўплаб халқаро экспертларни эътиборни жалб қилган ва бугунги кундаги Ўзбекистоннинг илгари тилга олинмаган кўплаб муаммоларини эндиликда очиқча муҳокама этишга тай ёрлигини кўрсатадиган муҳим сигнал бўлган эди. эътиборли жиҳати, Президентимизнинг Олий Мажлисга Мурожаатномасида бу муаммо очиқ ўртага ташланганлиги ушбу масалага ёндашувларда иккиланиш ёки орқага чекинишга йўл йўқлигини кўрсатди.

Молиявий инклюзивлик иқтисодиётнинг йирик секторининг расмий молия тизимида иштирок этишини таъминлаганлиги сабабли, у иқтисодиётда ижобий ташқи таъсирни яратади, чунки у пул-кредит сиёсатини янада самарали амалга ошириш имконини беради. Аслида, юқори молиявий инклюзия фоиз ставкаларининг самарали сиёсат воситасига айланишига имкон беради, шунингдек, Mehrotra, A.,

ва Yetman, J.[1] Тадқиқотларига кўра, Марказий банклар нархлар даражасини барқарорлаштириши мумкин бўлган механизмни осонлаштиради. Инклюзивлик юқори даражадаги истеъмолни юмшатиш имконини берганлиги сабабли, уй хўжаликлари жамғарма ва кредитлар даражасини мослаштириш орқали фоиз ставкаларининг ўзгаришига мослашиш имкониятига эга бўладилар. Юқори молиявий инклюзия уй хўжаликларини ўз жамғармаларини депозитларга айлантиришга ундаши мумкин. Хоп Н.Р[2]. ва Tombini, A[3] юқори даражадаги молиявий инклюзивлик фоиз ставкаларини нисбатан кучли ва асосий сиёсат воситасига айлантириши ҳақидаги хулосага келишган. Молиявий инклюзивлик ортиб бориши билан пул захиралари муомаладаги валютадан банк тизимидаги фоизли депозитларга айлана бошлайди. Бу иқтисодий фаолиятнинг катта қисмини фоиз ставкалари назорати остида бўлишига имкон беради. Хоп Н.Р[2]. норасмий сектор қанчалик катта бўлса, пул-кредит сиёсатини амалга ошириш ва назорат қилиш шунчалик қийин бўлади, чунки кўпроқ уй хўжаликлари ва кичик бизнес эгаларининг қарорлари марказий банкларнинг пул-кредит сиёсатини ҳисобга олмаган ҳолда мустақил бўлади. Бундан ташқари, молиявий инклюзия одамларни пул иқтисодидан банк иқтисодиётига ўтишга ундайди, шунинг учун уларнинг молиявий операцияларини кузатиш мумкин[6][7].

Mehrotra, A. ва Yetman, J[1]. аниқлик киритишича, расмий молиявий тизимга кўпроқ агентлар киритилганда ишлаб чиқариш ўзгарувчанлиги инфляция ўзгарувчанлигига нисбатан ошади, чунки молиявий агентлар ўзларининг инвестиция ва жамғарма

қарорларини яхшироқ ўзгартиришга кодир бўладилар. Шу сабабли, молиявий инклюзивлик ошгани сайин, марказий банклар нархларни барқарорлаштириш ва шу тариқа молиявий барқарорликни оширишга эътибор қаратишлари мумкин бўлади. Баъзи мамлакатларда марказий банклар инфляция мақсадларини аниқлаш учун асосий нарх индексига эътибор беришади, аммо бу нарх индексини танлаш баъзида нотўғри бўлиши мумкин. Mbutor, MO, & Uba, IA[4] Нигерияда 1980 йилдан 2012 йилгача бўлган даврда молиявий инклюзивлик даражасининг пул-кредит сиёсати самарадорлигига таъсирини таҳлил қилди. Уларнинг натижалари молиявий инклюзивликнинг юқори даражалари муҳим рол ўйнайди деган даъвони қўллаб-қувватлайди. Бироқ, банк филиаллари сонининг ўзгарувчиси киритилганда, бу натижа қўлланилмади, аслида салбий муносабатни кўрсатди[5]. Бу шуни кўрсатадики, янги филиалларни очишда банкларнинг мақсади, асосан, кўпроқ фойда олишга интилиш, лекин молиявий имкониятларни ошириш эмас.

Материал ва Метод. Ушбу мақолада Гутманнинг нақд пул ва депозитлар ўртасидаги боғлиқлик асосида яширин иқтисодиёт даражаси аниқланди. Базис йил 1997 йилда бўлиб, бу йил яширин иқтисодий фаолият даражаси нолга тенг эди. Бу моделни ҳисоблаш бошланадиган даврдаги яширин иқтисодиёт ҳажми 0 га тенг деб қаралади ва унинг ўсиш даражаси кузатилади. Нақд пул депозитлар нисбати ўзгартирилган усулидан фойдаланган ҳолда яширин иқтисодиётни баҳолаш учун 1997-2018 йилларда муомаладаги нақд пулларнинг ўртача йиллик ҳажми (С), талаб қилинадиган депозитлар ҳажми (D) ва номинал ЯИМ

(Y) ҳажми тўғрисидаги статистик маълумотлар ишлатилган. Ушбу тадқиқотда модификацияланган нақд пул ва депозитлар нисбати усули ҳисоб-китобларида инфляция ва аҳоли сонининг ўсишига қараб аниқланган пул маблағларининг асосий кўрсаткичлари қўлланилади.

Хусусан, инфляция даражасига қараб, ЯИМ дефлятори қўлланилади. Умуман олганда, ҳар бир йил учун муомалада бўлган нақд пулнинг мослаштирилган базавий миқдори (C0) қуйидаги тартибда ҳисобланади:

Натижалар. Мамлакатлар ЯИМда яширин иқтисодиёт улушини баҳоловчи Халқаро валюта жамғармаси рейтингига мурожаат қилсак, Ўзбекистонга ўхшаш аҳволни Украина ва МДҲ га аъзо айрим мамлакатлар ҳамда Гамбия, Белиз, Конго, Гондурас каби давлатларда кўриш мумкин. Юқорида таъкидлаб ўтилганидек яширин иқтисодиёт даражасини аниқлашнинг бир қатор усуллари мавжуд, бундан фойдаланган тарзда биз Ўзбекистондаги яширин иқтисодиёт даражасини аниқлашга ҳаракат қиламиз.

Гутманнинг нақд пул ва депозитлар ўртасидаги боғлиқлик асосида яширин иқтисодиёт даражаси аниқлаш методи мавжуд бўлиб, ушбу тадқиқот доирасида 1997-2018 йилларда пул маблағлари депозитлари нисбати ўзгартирилган усули ёрдамида яширин иқтисодиётнинг ҳажми аниқланди. Кўзда тутилган ҳар бир йил учун яширин иқтисодиёт ҳажмини ҳисоблаш модификацияланган пул маблағлари нисбати стандарт формуласидан фойдаланган ҳолда амалга оширилди.

- 1997 йил асосий йилидаги нақд пулларнинг ҳақиқий ҳажмини аҳолига бўлиш йўли билан (йил охирида), аҳоли

жон бошига нақд пулнинг базавий миқдори ҳисоблаб чиқилади;

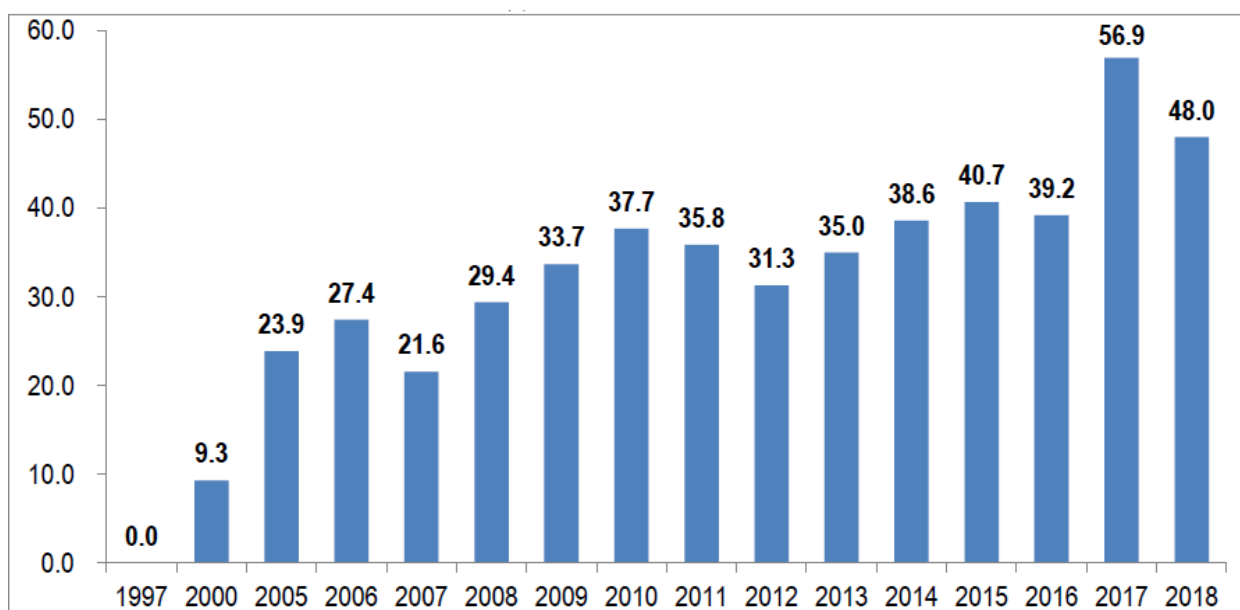
- иқтисодиётда нақд пул маблағларининг 1998 йилдаги мослаштирилган базавий ҳажми 1998 йилдаги ЯИМнинг дефляторини аҳоли жон бошига тушадиган нақд пулнинг базавий миқдorigа қўллаш ва 1998 йилда аҳоли томонидан олинган миқдорни кўпайтириш йўли билан ҳисобланади;

- 1999 йилдаги иқтисодиётдаги нақд пул маблағларининг тузатилган базавий ҳажми 1998-1999 йиллар учун ЯИМ дефляторининг кумулятив қийматини қўллаш орқали ҳисобланади. Иқтисодиётда 2000-2018 йилларда нақд пул маблағларининг тузатилган базавий ҳажмларини ҳисоблаш шунга ўхшаш тарзда амалга оширилади.

Шуни таъкидлаш керакки, талаб қилинадиган депозитларнинг ҳақиқий

ҳажми (D_t) ва муомаладаги нақд пул миқдори (C_t) ўзгартирилиши шарт эмас, чунки улар аллақачон инфляция ва аҳоли ўзгариши таъсирини ҳисобга олган. Ўзгартирилган нақд пулнинг талаб қилиб олулгунгача бўлган депозитларга нисбати коэффициентининг стандарт формуласи ёрдамида амалга оширилган ҳисоб-китоблар шуни кўрсатдики, сўнгги 10 йил ичида (2009-2018) Ўзбекистонда яширин иқтисодиёт ҳажми ўртача ЯИМнинг 39,7 фоизини ташкил этган.

Шу билан бирга, умуман олганда, яширин иқтисодиёт ҳажмининг 2009 йилдаги ЯИМга нисбатан 33,7 фоиздан 2015 йилда ЯИМга нисбатан 40,7 фоизга ва 2018 йилда 48 фоизгача босқичма-босқич ўсиши кузатилган.

1.расм. Нақд пул ва депозитлар ўртасидаги боғлиқлик асосида яширин иқтисодиёт даражасининг аниқланган миқдори ¹

¹ Аналитический доклад подготовлен в рамках проекта Программы развития ООН «Поддержка стратегических исследований по устойчивому развитию» на основе обобщения результатов исследования, проведённого группой национальных консультантов

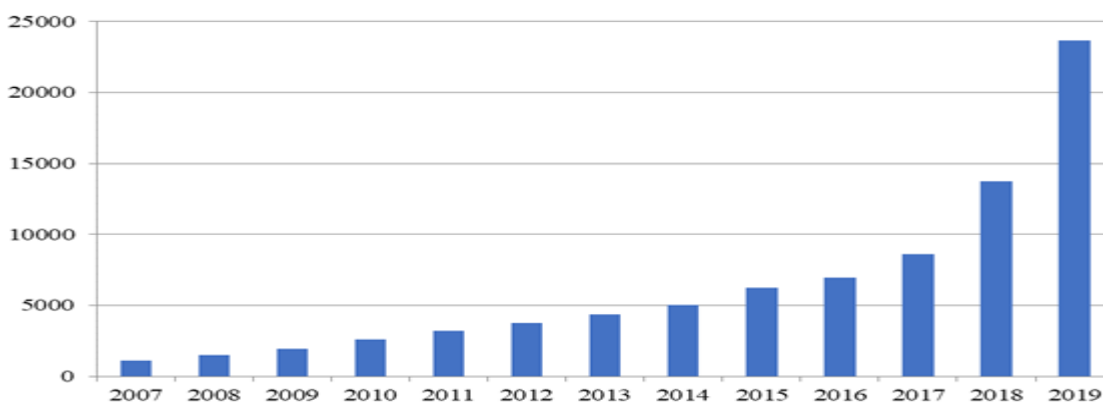
Юқоридаги расм маълумотларидан кўришиб турибдики, Ўзбекистон Республикасидаги яширин иқтисодиёт ҳажми, йиллар кесимида ўсиш тенденциясига эга бўлган. Иқтисодий тараққиёт ва камбағалликни қисқартириш вазирлиги маълумотларига кўра 2020-йилда яширин иқтисодиёт даражаси ЯИМнинг 50% миқдорига тенг бўлган.

Ушбу тадқиқотнинг ҳисоб-китоблари натижалари билан кўрсатилган 2017 йилда яширин иқтисодиёт ҳажмининг сезиларли даражада ошиши муомаладаги нақд пул ҳажмининг сезиларли даражада ошиши билан боғлиқ бўлиб, иқтисодиётнинг нақд пул билан таъминланиши ЯИМнинг 4,8 фоиздан 5,9 фоизгача ўсган, шунингдек уларнинг пул массасидаги улуши 2016 йилдаги 24,9 фоиздан 2017 йилда 28,2 фоизгача, М1 пул массасидаги нақд пул улуши 47 фоиздан 58,3 фоизгача ошган.

Бошқа томондан, шуни ҳам ҳисобга олиш керакки, қисқа муддатда солиқ маъмурияти самарадорлигининг сезиларли даражада пасайиши сценарийси, шунингдек нақд пул маблағларининг кўпайган ҳажмининг маълум бир қисми бўлиши мумкин.

Шундай қилиб, модификацияланган нақд пул депозитлари нисбати усули натижалари бўйича олиб борилган тадқиқотлардан хулоса қилиш мумкинки, Ўзбекистонда яширин иқтисодиёт ўртача ҳажми ЯИМнинг 40 фоизини ташкил қилади.

Яширин иқтисодиёт даражасига таъсир этувчи яна бир омил бу қўшилган қиймат солиғи миқдоридир. Қўшилган қиймат солиғи бўйича берилаётган имтиёзлар бир тармоқда фаолият юритадиган корхоналарнинг имкониятлари номуносивблигига сабаб бўлади. Бундан ташқари Ўзбекистонда белгиланган ҚҚС ставкаси ҳам қўшни мамлакатлар билан таққослайдиган бўлсак анча паст. Хусусан, Қозоғистон ва Қирғизистонда 12% бўладиган бўлса, Тожикистонда табақалаштирилган ставка қўлланилади 0%, 5% ва 18%. Асосан бу борадаги устунлик Қозоғистон ва Қирғизистонда бўлиб, Ўзбекистонлик ишлаб чиқарувчилар бу борада уларга имкониятни бой беради. Шу сабабдан ҳам кўйидаги яширин иқтисодиёт даражасига ҚҚСдан тушган миқдорлар таъсирини ҳам аниқлаймиз, бу учун бу иккала кўрсаткич ўртасида корреляция таҳлилини олиб борамиз.

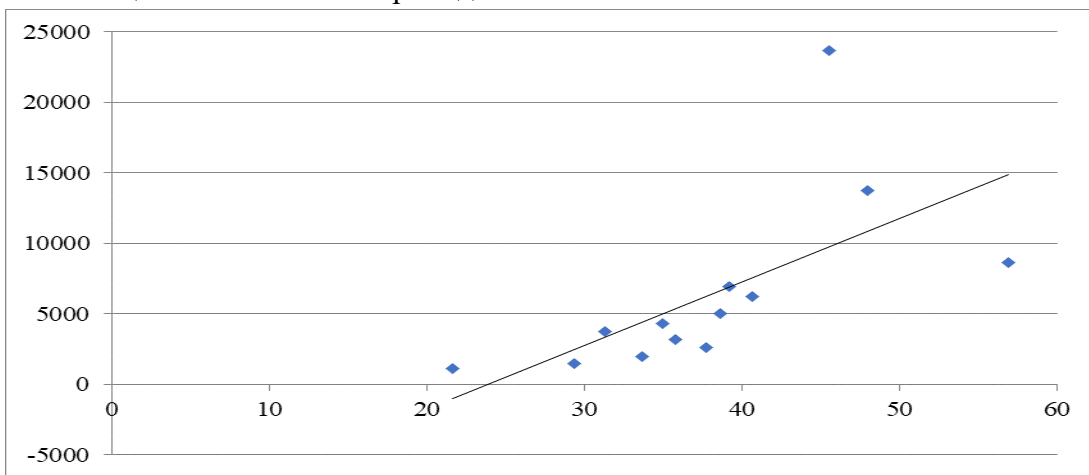
2-Расм. Қўшилган қиймат солиқлари тушуми динамикаси (млрд сўм)²

² ДСҚ маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилди

Юкоридаги расмдан кўришиб турибдики, ҚҚС солиғи бўйича давлат бюджетига тушумнинг миқдори йиллар кесимида ўсиш тенденциясига эга. Ушбу солиқ ставкасининг 20% дан 15% пасайтирилганлиги солиқли тушумлар миқдорига сезиларли таъсир кўрсатди. Тадқиқотимизнинг ушбу қисмида эконометрик таҳлилни амалга оширамиз, ҚҚС тушумлари ошиши билан бир қаторда яширин иқтисодиёт даражаси камаймоқдами ёки ошмоқдами? Буни регрессион таҳлилни амалга оширмасдан

туриб аниқлаш имкони кўрамиз. Бу кўрсаткичлар орасидаги боғлиқликни кўриш мақсадида улар ўртасидаги корреляция коэффициентини аниқлаймиз.

Ушбу кўрсаткичлар орасидаги боғлиқ яъни уларнинг корреляция коэффициенти 0.8га тенг. Бу уларнинг ўртасида ижобий боғлиқлик борлигини англатади, яъни ҚҚС тушумларини ошишига қарамасдан, яширин иқтисодиёт даражаси ҳам ошиб бормоқда

3-Расм. ҚҚС тушуми ва яширин иқтисодиёт даражаси ўртасидаги боғлиқлик³

4-расм. Солиқ назорати жараёнида қайд этилган энг кўп кузатилган ҳуқуқбузарликлар сони⁴

³ ДСҚ ва Ўзбекистон Республикаси Статистика Қўмитаси маълумотлари асосида муаллиф томонидан тайёрланди

⁴ Солиқ қўмитаси маълумотлари орқали муаллиф томонидан тайёрланди

Солиқ тўловчиларнинг ўз солиқ мажбуриятларини ўз вақтида бажармасликлари ҳам яширин иқтисодиёт даражасини ошишига сабаб бўлади. Ўзбекистонда ҳам солиқларни тўламаслик ёки тўлашни кечиктириш ҳолатлар мавжуд бўлиб, шу уларнинг солиқ саводхонлигининг юқори эмаслигидан далолат беради. Қуйидаги 4-расмда солиқ тўловчиларининг солиқ тўлашдан қочиш ҳолатларини кўришимиз мумкин.

4-расм
маълумотларига кўра, сўнгги 5 йилликда солиқ ҳисоботини тақдим этиш тартибини бузиш ҳолати энг кўп қайд этилган. Ушбу ҳуқуқбузарлик тури 2016 йилда 34.6 минг маротаба, 2017 йилда 45.7 минг маротаба қайд этилиб, 2018 йилда кескин камайган ҳолда 14.8 минг маротаба қайд этилган. Бироқ, 2019 йилда яна 3 баробарга ошиб, 48.8 минг маротаба содир этилган. 2020 йилда эса ушбу ҳуқуқбузарлик турини қайд этиш 2 баробарга қисқариб, 22.2 мингтани ташкил этган.

Мунозара. Яширин иқтисодиёт ҳажмининг 2018 йилда ЯИМнинг 48 фоизига 2017 йилдаги 56,9 фоизга нисбатан камайиши, шунингдек, иқтисодиётдаги нақд пул айланмаси кўрсаткичларининг тегишли ўзгариши, яъни нақд пул билан таъминлаш ЯИМнинг 5,9% дан 5, 1% гача, шунингдек пул массасидаги пул улуши 2017 йилдаги 28,2% дан 2018 йилда 26,6% гача камайиши билан ифодаланади. Шунинг ҳам таъкидлаш керакки, 2017 йилдан буён муомаладаги нақд пул ҳажмининг сезиларли даражада ўсиши, чакана товар айланмасининг умумий ҳажмида банк карталари ёрдамида амалга оширилган тўловлар улушининг 2016 йилдаги 60,3 фоиздан 2017 йилда 50,1 фоизгача пасайишида акс

этан. Ушбу пасайишни 2017-2018 йилларда Ўзбекистон иқтисодиётида нақд тўловлар улушининг ўтган даврларга нисбатан кўпайганлигини тасдиқлаш сифатида изоҳлаш мумкин.

Шу билан бирга, нақд пул маблағлари ва талаб қилинадиган депозитларнинг оддий нисбатларига асосланган пул кредит сиёсати кўрсаткичларининг ўзгаришига юқори таъсирчанлигини ёдда тутиш лозим.

ҚҚС солиғининг ҳисоблаш ва ундириш механизмидаги камчиликлар ҳам транзакцияларнинг аксариятини яширин секторда амалга оширилишига сабаб бўлиши мумкин. Товарлар ва хизматларга талабни рағбатлантириш бўйича солиқ сиёсатини яширин иқтисодий фаолияти кенг тарқалган соҳаларда ҚҚС учун чегирмалар орқали расмий тадбиркорликни рағбатлантириш йўналишида амалга ошириш тавсия этилади. Ушбу сиёсат, масалан, Франция ва Италияда муваффақиятли амалга оширилган ва солиқ юкининг пастлиги солиқ тўловчилар учун солиқ тўлаш маданиятини оширади деган гипотезага асосланади, чунки тадбиркорлар талабни ошириш орқали ўз савдо айланмасини кўпайтирадilar. Бундай сиёсатнинг асосий афзаллиги шундаки, у солиқ тўловчиларнинг хатти-ҳаракатларидаги туб ўзгаришларни рағбатлантиради. Шундай қилиб, солиқ хизмати ходимлари соҳадаги товар ва хизматларга бўлган талабнинг нарх эгилувчанлигини баҳолашлари керак. Агар ҚҚСнинг бундай пасайиши натижасида товарларга ва хизматларга талаб ҳажми ошмаса ёки аҳамияти ошса, демак бу сиёсат ўзини оқламайди. Бунинг учун солиқ органлари ходимлари солиқ ставкаси орқали нархнинг ўзгариши талабга қай даражада таъсир қилишини аниқлашлари лозим.

Яширин иқтисодиёт даражасига таъсир этувчи яна бир омил бу солиқ юкининг юқорилигидир. Умумий солиқ юки ҳақида гапирганда, ҳар хил солиқлар ва йиғимлар ҳар хил ставкаларга эга бўлиши мумкинлигини тушунишимиз керак. Муаммо ушбу ставкаларнинг мақбул даражаларини топишдир. Шу сабабли, эмпирик ўрганиш ва солиқ юкининг мақбул даражаларини индивидуал ва оилавий тадбиркорлар, кичик ва йирик корхоналар учун алоҳида-алоҳида аниқлашга асосланган ҳолда кенг камровли тадқиқотлар ўтказиш ва аниқ ажратиш учун тегишли чораларни кўриш мақсадга мувофиқдир. Ушбу кузатувлар бир неча туман ёки шаҳарларда экспериментал равишда солиқ тушумларининг ойлик, чораклик, ярим йиллик ва йиллик мониторинги асосида амалга оширилиши мумкин ва уларнинг ҳар бирида солиққа тортиш тартиблари тизими ҳар хил бўлиши керак. Бунга параллел равишда, тадқиқотлар намунавий сўровномалар ва бошқа ёндашувлар асосида ҳам олиб борилиши керак. Натижада, маълум бир вақтдан сўнг, масалан, икки йилдан сўнг, ушбу тажрибаларнинг натижаларини таҳлил қилиш ва солиқни оптималлаштириш ва, узоқ муддатли масалан, ўн йиллик солиқ ставкаларини жорий қилиш масалаларини жамоатчилик билан муҳокама қилиш керак. Албатта, шу билан бирга, ижтимоий-иқтисодий аҳволи кескин бўлган ҳудудларда ёки экспортга йўналтирилган тармоқларда

солиқ юки камроқ бўлиши кераклигини ёдда тутиш керак.

Хулоса. Ўзбекистон Республикасида кўшилган қиймат солиғидан тушган тушум ҳамда яширин иқтисодиёт даражаси ўртасида ижобий корреляция мавжуд.

Яширин иқтисодиёт даражасига ахборотлар асимметрияси ҳам таъсир кўрсатади, корхоналар ўзларининг даромадларини кам қилиб кўрсатиш ёки яшириш орқали солиқдан қочишлари ёки камроқ солиқ тўлашлари мумкин бўлса, бу жиҳат уларнинг банкдан кредит ола омасликларига сабаб бўлиши мумкин, бу эса ўз навбатида уларнинг кенгайишига таъсир кўрсатади.

Хуфиёна иқтисодиётда фаолият юритувчи тадбиркорлар даромадларини яширади ва ўзларининг молиявий ҳисобларини биринчи навбатда солиқ юки ва ижтимоий суғурта бадалларидан қутулиш учун тузадилар.

Савдо очиклиги индекси яширин иқтисодиёт даражасига салбий таъсир кўрсатади, савдо очиклиги индексининг ошиши яширин иқтисодиёт даражасини камайтиришга хизмат кўрсатади.

Солиқ тушумлари яширин иқтисодиёти даражасига салбий таъсир қилади, демак, солиқ тушумлари ошганда яширин иқтисодиёт даражаси пасаяди. Юқори солиқ юки корхоналарни яширин иқтисодиётда ишлашга ундайди, чунки агар солиқдан кейинги даромад бизнесни самарали олиб бориш учун етарли бўлмаса, улар оғирлик туфайли норасмий секторга ўтадилар.

ҲОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Mehrotra, A., & Yetman, J. (2014). Financial Inclusion and Optimal Monetary Policy, (Working paper No. 476). BIS. Retrieved from <https://www.bis.org/publ/work476.pdf>

2. Khan, H. R. (2011, November 4). Financial Inclusion and Financial Stability: Are They Two Sides of the Same Coin? Lecture presented at BANCON 2011. Retrieved from <https://www.bis.org/review/r111229f.pdf>
3. Tombini, A (2012): "Opening remarks", IV Fórum Banco Central sobre Inclusão Financeira, Porto Alegre, 29 October.
4. Mbutor, M. O., & Uba, I. A. (2013). The impact of financial inclusion on monetary policy in Nigeria. *Journal of Economics and International Finance*,5(8), 318-326. doi: <https://doi.org/10.5897/JEIF2013.0541>
5. Williams, C. C. and Schneider, F. (2016). *Measuring the Global Shadow Economy: The Prevalence of Informal Work and Labour*. Edward Elgar Publishing, UK
6. Loayza, N.V. (1996), *The Economics of the Informal Sector: A Simple Model and Some Empirical Evidence from Latin America*, *Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy* 45, 129-162.
7. Zellner, M. (1970). Self-esteem, reception, and influenceability. *Journal of Personality and Social Psychology*, 15(1), 87–93.